

J. BALČIUS

AKSIOLIGINIAI P. DOVYDAIČIO PAŽIŪRŲ Į MOKSLINĮ PAŽINIMĄ ASPEKTAI

Tomistinės ontologijos loginis pagrindas yra nusistatymas, „kad pasaulio daiktai neegzistuoja su būtinumu“, todėl „reikia pripažinti egzistavimą su būtinumu egzistuojančios esybės arba Dievo, nes kitaip apie faktinai egzistuojančius pasaulio daiktus reikėtų sakyti, kad jie egzistuoja, neturėdami savo egzistavimui pakankamo pagrindo, o tai būtų nesąmonė“¹. Šis kategoriškas P. Kuraičio teiginys rodo, kad tomistinės filosofijos objektas yra ne tik objektyvi realybė, bet ir transcendencija. Tačiau transcendencija tomistinėje ontologijoje suprantama ne vien tik kaip antgamiškos kilmės objektas, kuriam pažinti reikalinga tam tikra samprotavimų sistema, bet ir kaip vertybė, kuriai pajungiama visa, kas priklauso ne transcendentinei, o objektyviajai realybei, taigi ir objektai bei reiškiniai, kurie yra vertybė žmogui, kitaip sakant, aksiologiniai objektai. „Ontologija juk iš pagrindų svarsto gėrio sąvokos turinį, jo santykį su tikslu, su tiesa, su priešastimi ir tokiu būdu duoda orientaciją, kokios rūšies turi būti santykiai tarp filosofinės teorijos ir pagrindinių vertybių mokslų“².

Vadinasi, P. Kuraitis labai konkrečiai nurodo tomistinės ontologijos aksiologinį pobūdį. Tą patį galima pasakyti ir apie tomistinę gnoseologiją, kuri, minėto autoriaus apibrėžimu, „yra kaip ir kritiška įvada į ontologiją“³. Todėl ir gnoseologijos objektu laikomi „pagrindiniai klausimai apie žmogaus pažinimo vertę tiesos atžvilgiu“⁴. Tačiau tiesa tomizmo irgi yra suprantama kaip tam tikra vertybė, turinti transcendentinę, ontologinę prigimtį.

Ontologizuodami tik žmogui turinčias prasmę ir vertę visas socialinio, asmeninio, intelektualinio gyvenimo apraiškas, tomistai jas nusavina, t. y. padaro ne nuo žmogaus priklausančias, bet priešingai — žmogui duotas ir turinčias prasmę tiktai dėl santykio su transcenden-

¹ Kuraitis P. Ontologija.— K., 1931, t. 1, p. 58.

² Ten pat, p. 71.

³ Kuraitis P. Pagrindiniai gnoseologijos klausimai.— K., 1930, p. 4.

⁴ Ten pat, p. 1.

tu. Antai, pavyzdžiui, pažinimą neotomistai supranta tik kaip rezultata paties dievo nustatyto proceso, kurio tikslas — dievo pažinimas⁵.

P. Dovydaitis (1886—1942) taip pat, kaip ir kiti lietuvių neotomistai, yra laikęsis bendrųjų tomistinės ontologijos ir gnoseologijos pozicijų. Tačiau jis yra sukūręs gnoseologijos klausimais ir savo koncepciją, kuria vadovavosi ideologinėje ir visuomeninėje veikloje, taip pat skelbdamas daugelį straipsnių įvairiais gamtos ir visuomenės mokslų klausimais. Ši koncepcija yra tapusi P. Dovydaičio filosofinių pažiūrų loginiu pagrindu, kitaip sakant, neotomistas ją yra vadovavęsis ir kaip mokslo metodologija, turėjusia įtakos visai P. Dovydaičio pasaulžiūrai.

Minėtosios P. Dovydaičio gnoseologinės koncepcijos pagrindą sudaro šiuolaikinio neotomizmo pripažįstama dogma, skelbianti žinojimo ir tikėjimo principinį suderinamumą, apreiškštą dar Tomo Akviniečio⁶. Šiuo nurodymu vadovavosi ir P. Dovydaitis. Tačiau išvados, prie kurių buvo prieita, siekiant įrodyti tikėjimo ir žinojimo suderinamumą, glaudžiai susijusios su šio neotomisto gnoseologinės koncepcijos turiniu, todėl tikslinga kiek plačiau jį aptarti.

Bet kokį žinojimą P. Dovydaitis taip apibrėžia: „Visoks aiškus tikras šių dalykų pažinimas, atsiektas ne su pagalba svetimo liudijimo, o nuosavo tyrinėjimo arba apmąstymo keliu, ir bus žinojimas siauroj prasmėj“⁷. Žinojimą plačiaja prasme P. Dovydaitis supranta kaip pažinimą, kuriam pasiekti jau nebepakanka asmeninių patyrimo galių, t. y. stebėjimo, apmąstymų, tačiau jau reikia pasitelkti „svetimus liudytojus“, kitaip sakant, svetimą nuomonę, autoritetus. Tokie autoritetai gali būti tiek mūsų pažįstami arba nepažįstami žmonės, garsūs filosofai, mokslininkai, knygos, laikraščiai ir t. t. Šiuo atveju mūsų pažinimas, pasak neotomisto, nustoja autentiškumo, nes būname priversti pasirinkti: arba tikėti tų svetimų autoritetų liudijimais, arba ne.

Minėtasis pasirinkimo būtinumas ir yra toji būtina sąlyga, suponuojanti tikėjimo elementą mūsų pažinime, arba, P. Dovydaičio terminu, „žinojime“.

Tačiau neotomistas pripažįsta, kad ir pažinimas (arba žinojimas), įgytas be svetimų autoritetų liudijimo ar kokios kitokios pagalbos, taip pat yra ribotas savo turiniu, nes ir šiuo atveju išlieka tikėjimo elementas. Juk individualių žmogaus galių (stebėjimo, lytėjimo, apmąstymų) būdu įgytas „žinojimas“ esąs labai ribotas sprendimų tikrumu, objektyvumu, nes yra pagįstas vien asmenine nuomone, kuri vėlgi esanti ne kas kita, kaip tikėjimas tos savo nuomonės teisingumu, neklaidingumu ir t. t.

Tokiu būdu mūsų pažinimas, pasak neotomisto, yra ypatingas tuo, kad į struktūrinę jo sąrangą neišvengiamai įeinąs ir tikėjimo elemen-

⁵ Желнов М. В. Критика гносеологии современного неотомизма.— М., 1971, с. 115.

⁶ Гарража В. И. Неотомизм. Разум. Наука.— М., 1969, с. 81.

⁷ Dovydaitis P. Žinojimas ir tikėjimas.— Ateitis, 1912, Nr. 1, p. 41.

tas. Tikėjimo elemento būtinumas, neišvengiamumas visose pažinimo pakopose ir yra toji mūsų žinojimo ypatybė, dėl kurios visas mokslinis žinojimas iš principo gali būti suderintas su tikėjimu (t. y. religiniu pažinimu). Tarp mokslinio ir religinio pažinimo, pasak neotomisto, nesą esminio skirtumo: tiksliai moksliniame pažinime tikėjimui neteikiama tiek daug reikšmės, kaip religiniame.

Vadinasi, savo gnoseologinėje koncepcijoje P. Dovydaitis siekia sutapatinti tikėjimo elementą moksliniame pažinime su religiniam tikėjimui būdinga fideistine orientacija. Sąvokų tapatybė šiuo atveju negali išreikšti tų dviejų tikėjimų turinio tapatumo. Todėl jokio gnoseologinio identiškumo čia nėra ir iš principo negali būti.

Deja, P. Dovydaičiui atrodo, kad tai yra pakankamas pagrindas soplisistinei koncepcijai sukurti ir ją vadovautis. Neotomistas šiuo pagrindu mano turįs pagrindo paskelbti esą „žinojimo tikslas yra žinoti, kad mes turime tikėti“⁸. Pastaroji tezė skiriama tam, kad, ja remiantis, būtų galima tendencingai, voliuntaristiškai įvertinti daugelį neotomistą dominusių gamtos ir visuomenės mokslų, kultūros, ideologijos, etikos problemų.

Taigi P. Dovydaičio nusistatymas tikėjimą laikyti pirmiausia ne jausmo, bet proto aktu kyla iš neotomisto gnoseologinės koncepcijos turinio kaip pastarojo išvada, nes šioje koncepcijoje autorius tendencingai nedaro skirtumo tarp tikėjimo elemento moksliniame pažinime ir religiniame tikėjime.

Antroji priežastis būtų ta, kad P. Dovydaitis nuosekliai laikėsi vertybinės orientacijos visų religijos dogmų atžvilgiu. Todėl jo pasirengimas laikyti teisinga viską, ką dievas apreiškęs, ir todėl, kad dievas apreiškęs, negali atrodyti keistas. Mat neotomizmas tikėjimo tiesas laiko aukštesniu pažinimu už proto tiesas. Tačiau J. Girnias išvada, kad „žinojimo ir tikėjimo santykių klausimą Dovydaitis sprendžia tradiciniu krikščioniškuoju žvilgiu“⁹, nėra visiškai teisinga, nes iš tikrųjų P. Dovydaičio biografas savo būsimojo profesoriaus minties nėra teisingai supratus.

Minėtoji išvada išplaukia tiek iš P. Dovydaičio gnoseologinės koncepcijos turinio, tiek ir iš jo, kaip neotomisto, išankstinės vertybinės orientacijos tikėjimo tiesų atžvilgiu. Dievas neotomistui yra pati didžiausia vertybė: tai žmogiškojo gerumo, teisingumo, grožio matas. Todėl tik dėl santykio su dievu išryškėjančios visos žmogaus dorybės ir trūkumai. Tą patį neotomistas gali pasakyti ir apie pažinimą, mokslą, meną, kultūrą, moralę ir t. t. Visos šios žmogiškosios vertybės tokios yra tik dėl santykio su transcendentu. Jeigu tokio santykio nebūtų, tai apie kokias nors dvasines vertybes nebūtų galima ir kalbėti. Todėl ir moksliniame pažinime P. Dovydaitis siūlo laikytis tik tų teorijų ar kon-

⁸ Dovydaitis P. Žinojimas ir tikėjimas.— Ateitis, 1912, Nr. 8, p. 327.

⁹ Girnias J. Pr. Dovydaitis.— Chicago, 1975, p. 640.

cepcijų, kurios iš esmės neneigia arba bent kategoriškai neatmeta teistinių aspiracijų.

Biologijoje tokiomis koncepcijomis, kurios iš principo yra suderinamos su tikėjimo dogmomis, P. Dovydaitis laikė vitalizmą. Tuo tikslu jis atkakliai propagavo H. Dryšo ir J. Reinkės vitalistines teorijas, pasisakydamas prieš darvinizmą, hekelizmą bei kitas su religijos dogmomis nesuderinamas pažiūras. Pažymėtina, kad vitalistines koncepcijas P. Dovydaitis bandęs pagrįsti iš embriologijos mokslo paimtais pavyzdžiais — eksperimentų rezultatais — ir šiuo pagrindu vitalistų propaguotomis išvadomis. Tačiau jis atkakliai neigė Č. Darvino evoliucijos teorijos moksliskumą, laikydamas ją tik gamtos mokslo hipoteze¹⁰.

Etnologijoje P. Dovydaičio pritarimo susilaukė vadinamoji „kultūros ciklą“ teorija (Kulturkreislehre) ta forma, kurią jai suteikęs žinomas katalikų etnologas V. Šmidtas (Wilhelm Schmidt 1868—1954)¹¹. Šios etnologinės koncepcijos pagrindas — teiginys, kad pačio seniausio kultūros ciklo bendruomenės išlaikiusios tikėjimą į vieną dievą kaip visko pradžia bei sutvėrėja. Tai vadinamoji promonoteistinė koncepcija, kuria P. Dovydaitis pasiryžęs „tikėti“. Mat ši koncepcija iš principo labai lengvai suderinama su biblijos teiginiais apie išrinktąją tautą; žydų gentys esą išlaikiusios tokį tikėjimą į vieną dievą. Tokiu būdu bibliją stengiamasi padaryti autoritetu visuomeniniams mokslams: istorijai, religijai, etnografijai, kultūrų istorijai, filosofijai ir t. t. Be abejo, panašūs ketinimai P. Dovydaičiui, besivadovavusiam savo gnoseologine koncepcija, buvo labai pageidautini. Tai atitiko ir jo, kaip neotomisto, vertybines orientacijas biblijos ir tikėjimo tiesų atžvilgiu.

Religiotyrimo pobūdžio darbuose P. Dovydaitis siekia analogiškų tikslų: apginti teiginį, kad žydai buvusi tikrai dievo išrinktoji tauta, nes ji — vienintelė, kuri išlaikė neiškraipytą tikėjimą į vieną dievą, nors visos kitos gentys ir tautos, žydų kaimynystėje gyvenusios, — politeistinių religijų išpažintojos. Neigdamas kitų religiotyriminkų ir kultūros istorikų nuomones, prieštaraujančias jo propaguojamajai, P. Dovydaitis atkakliai tvirtina, kad „izraelitai buvo vienintelė tauta, dargi tik tautelė, kuri, gyvendama tokiose pat aplinkybėse, valdoma tokiais pat gamtiškosios evoliucijos įstatais, kaip ir visos kitos tautos, vienintelė išlaikė kitokią tikybę ir pasauliožvalgą, tat logika verčia pripažinti, kad joje apsireiškė veiksnis, kurio paprastieji gamtos įstatai negalėję apgalėti, atvirksčiai, turėjo prieš jį atsitraukti; taigi tasai veiksnis buvo stipresnis už gamtos įstatus, ergo, jisai buvo viršgamtiškas“¹². Apibendrinamas šias savo išvadas, P. Dovydaitis ima teigti, kad visais tokiais atvejais pasaulio istorijoje ir pasireiškianti viršgamtiškoji galybė, tai ir esąs vienas pagrindinių „įrodymų“, jog tokia galybė tikrai

¹⁰ Dovydaitis P. Descendencijos (evoliucijos) teorija mokykloj. — Lietuvos mokykla, 1923, p. 21.

¹¹ Dovydaitis P. Naujieji etnologijos keliai. — Soter, 1924, p. 16.

¹² Dovydaitis P. Biblija ir Babelis. — K., 1911, p. 18.

egzistuoja¹³. Aiškindamas Babilono mito apie pasaulio tvaną panašumą su bibliškuoju, P. Dovydaitis prieina išvada, kad abudu pasakojimai kilę iš „bendro pirmąsios tradicijos šaltinio“¹⁴. Pastarąją mintį reikėtų suprasti kaip nuomonę, kad kažkada ir Babilono tautos turėjusios religiją, kuri buvo panaši į izraelitų, t. y. monoteistinę.

Ryškesniausiai savo nusistatymą kultūros, mokslo ir religijos santykių klausimu P. Dovydaitis yra išdėstęs straipsnyje „Kultūra, religija ir mokykla“¹⁵. Tai atviras laiškas mokytojams ir kitiems inteligentams, parašytas Šeštojo kultūros kongreso Kaune proga.

P. Dovydaitį, kaip katalikybės ideologą, labai sujaudino žinia, kad šio kongreso metu buvo griežtai pareikalauta „atskirt Bažnyčią nuo valstybės ir mokyklą nuo religijos“¹⁶. Šis reikalavimas parodė, kokios bevaisės buvo bažnyčios, jos ideologų, taigi ir P. Dovydaičio, pastangos išsaugoti religijos įtaką Lietuvos visuomenei, inteligentijai, jaunimui. Sujaudintas tokio reikalavimo, P. Dovydaitis imasi per spaudą skelbti „katalikybės programą“ kultūros, mokyklos, mokslo, techninės ir materialinės pažangos atžvilgiu, griežtai skirdamas tai, kas, jo manymu, priklauso civilizacijai ir kas — kultūrai, pastarąją neotomistas apibūdina kaip „žmogaus išvidinį, atseit jo dvasinį augimą ir pralobimą dvasinėmis vertybėmis, o civilizaciją — žmogaus pralobimą materialinėmis vertybėmis, kuriomis pagerinamas materialinis žmogaus gyvenimas“¹⁷.

Atsiribodamas nuo civilizacijos problemų, P. Dovydaitis susitelkia prie tų vertybių, kurios, jo manymu, sudarančios kultūros sąvokos turinį. Jo manymu, kultūrai priklauso „trilypis dvasinių vertybių lobynas, kuris išreiškiamas mokslo, meno ir religijos sąvokomis“¹⁸. Religiją straipsnio autorius laiko vienu iš svarbiausių kultūros komponentų. Todėl, P. Dovydaičio manymu, tas, „kas sąmoningai ar nesąmoningai nusistato prieš religiją, kas ją norėtų išmesti iš individo ir iš visuomenės gyvenimo, tas jau tuo pačiu naikina savyje ir visuomenėje vieną kultūros sričių, tas save patį ir visuomenę apiplėšia, skurdina kultūros atžvilgiu“¹⁹. Neotomisto manymu, vien mokslo žmogui negana, nes tik religija galinti priversti žmogų mokslo laimėjimus panaudoti žmogiškiesiems tikslams.

Toliau, remdamasis mokslo, meno, filosofijos autoritetų pasisakymais, P. Dovydaitis ima įrodinėti, jog etikos į formules suvesti neįmanoma, o etiškumą gali užtikrinti tik religija, nes pats mokslas ar menas to padaryti negali: jie gali tik išreikšti tai, kas imanentiškai glūdi religinėje individo savimonėje. Mokslas, atseit, negali religijos atstoti, o menas esąs jos atžala ir t. t. Todėl, neotomisto manymu, kariautojai

¹³ Ten pat, p. 25.

¹⁴ Ten pat, p. 34.

¹⁵ Žr. *Dovydaitis P. Kultūra, Religija ir Mokykla*. — K., 1930.

¹⁶ Ten pat, p. 3.

¹⁷ Ten pat, p. 4.

¹⁸ Ten pat, p. 5.

¹⁹ Ten pat.

prieš religiją ruošiasi „ pridėti kirvį prie pačių kultūros šaknų“²⁰, nes esą ir „pačiame žemiausiame žmogaus kultūros laipsny Dievo sąvoka yra susijusi su žmogaus sąžine“²¹. Čia P. Dovydaitis dar kartą išdėsto daugelyje straipsnių propaguatą teoriją apie pirmąją kultūros lytį seniausiųjų giminių gyvenime — monoteizmą religijoje, aukštą moralę, monogamišką šeimą ir t. t. Vėliau esą „gyvenimas apsinuodija“, nes žmonės, pradėję garbinti daugybę dievų, nesilaikyti senolių papročių, atsiradusi poligamija. Visas tas „svieto sugedimas“, autoriaus manymu, atsirandęs dėl materialinių sąlygų pagerėjimo, nes turtai ir perteklius žadina geidulius ir pan.

Taigi puolęs panikon, katalikybės ideologas griebėsi gąsdinimų ir grasinimų, kad be religijos „mūsų tauta ir valstybė tikrų tikriausiai išsinuodins tais pseudokultūros ir pseudocivilizacijos nuodais, kurie pro visus plyšius ir plyšelius šiandien skverbiasi į mūsų visuomeninio ir valstybinio gyvenimo organizmą“²².

Suprantama, didžiausią pavojų katalikybės ideologas matė komunizmo idėjų plitime, nes ir kultūros kongreso reikalavimą atskirti bažnyčią nuo mokyklos jis linkęs laikyti šių idealų apraiška.

Vadinasi, P. Dovydaičio vertybinė orientacija yra griežtai idealistinė, teocentristinė. Kaip ir visi kiti lietuvių neotomistai, P. Dovydaitis šiuo atžvilgiu nėra jokia išimtis. Tačiau šalia to, kas visiems katalikybės ideologams buvę tipiška, P. Dovydaitis yra pasireiškęs ir originalesniu būdu.

Antai jo gnoseologinė koncepcija, kurios pagrindą sudaro tikėjimo moksle ir tikėjimo religijoje sąvokų tapatinimas, leido jam labai voliuntaristiškai traktuoti daugelį mokslo problemų. Tokiais atvejais neotomistas propaguodavo ir paskelbdavo „mokslinėmis“ teorijas ar koncepcijas, kurios neatmesdavo teistinių aspiracijų konkrečiuose moksluose. Šituo principu vadovaudamasis, P. Dovydaitis ir sukūrė savo pažiūrų sistemą, kuri, būdama ideologiškai kryptinga, tendencinga, ginanti dvasininkijos luominius interesus, išreiškė ne tik P. Dovydaičio, bet ir visos klerikalinės lietuviškosios buržuazijos pažiūras į gamtos bei visuomenės mokslus, juos ideologizuodama, panaudodama religinės pasaulėžiūros tariamai mokslinei rekonstrukcijai.

²⁰ Ten pat, p. 15.

²¹ Ten pat, p. 19.

²² Ten pat, p. 22.